

2. JOGÁSzsÁG ÉS JOGÁSzkÉpzÉS

• P. Szabó Béla •

Összefoglaló névvel *'jogászatnak'* nevezhetjük azt a tudást, amelyet a római jogi hagyományt követve 'jurisprudenciaként' szokás nevezni a legkülönbélebb nyelveken, s amely elméletileg megalapozott gyakorlati tudásként egyesíti magában a jogra vonatkozó elméleti és gyakorlati tudást. Aki ezzel rendelkezik, azt 'tanult kollégaként' szokás tisztelni, utalva arra, hogy tudását *tanulta*. A jogi tudás tehát közvetítőként egyesít egy hivatásrendet – a jogászságot – és egy diszciplínát – a jogászképzést –, hogy együttesen szolgálják a joggyakorlatot, vagyis a jog társadalmi funkciójának teljesítését.

A hivatásos jogászok csak a gazdasági és társadalmi fejlődés egy meghatározott fokán jelennek meg sajátos szakmai tudással jelentkező csoportként a társadalmi munkamegosztás rendszerén belül. A jogászság, mint szakmai ismeretekkel rendelkező réteg megjelenése és a hivatás fejlődése ezért történeti szempontú vizsgálatok tárgya is lehet. A történeti megközelítés nem öncél. Amellett, hogy a jogtudó értelmiség európai és hazai fejlődésének felvázolásával rá kíván világítani, milyen tradíciókra tekinthet vissza a jogászság, azt is tudatosítani akarja, hogy a ma joghallgatói ezen egységes európai tradíció örökösiként egy egyre jobban egységesülő Európa jogászsai lehetnek.

Az alábbiakban a jogászokat mindenekelőtt speciális ismeretek birtokosainak tekintjük. Tehát elsősorban azon megszerzett ismereteik alapján definiáljuk őket, amelyek lehetővé tették és teszik az emberi konfliktusok feloldásában valamint a társadalom szervezésében és integrálásában kifejtett gyakorlati tevékenységüket. A speciális jogi ismeretek megszerzésének és magának a sajátos jogi gondolkodásnak is két alapvető módját különböztethetjük meg: „Vagy a jogot gyakorlók empirikus tanításából alakul ki, kizárólag vagy legalábbis túlnyomórészt a gyakorlatban, azaz abban az értelemben »empirikusan«, hogy a »mesterség gyakorlása közben«. – Vagy a jog elméleti tanaiból alakul ki, külön jogi iskolákban és racionálisan rendszerezett, kidolgozott formában, azaz ebben a tisztán technikai értelemben »tudományosan«.”¹ Az alábbiakban a hangsúly a kontinentális európai tradícióknak megfelelően az utóbbin, a tudományos jogászképzésen lesz. A két módszer azonban jellemzően a „békés egymás mellett élés” vagy kölcsönös kiegészítés viszonyában áll egymással.

¹ Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai* 2/2. *A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái. (Jogszociológia)* Budapest: KJK, 1995, 112. o.

A JOGÁSZSÁG ÉS A JOGÁSZKÉPZÉS EURÓPAI FEJLŐDÉSE

A modern európai jogtudomány az újra felfedezett római jog hagyományain épült fel hosszú századok fejlődésének eredményeként. Mind forrásait, mind módszertanát a rómaiaktól örökölte, és ezt alakította, igazította a mindig újabb követelményekhez. A kontinentális-európai jogász fogalma az egyetemi jogtudomány ismeretanyagához, az ezen alapuló „racionális, tudományos” képzési tradícióhoz kapcsolódik. Mégsem mondhatjuk, hogy az európai jogászság és jogászképzés a római hagyomány közvetlen *folytatója* volna.² Ez a hagyomány ugyanis megszakadt a Nyugatrómai Birodalom összeomlásával, s nem is éledt fel többé az a sajátos szimbiózis, ami Rómában a *iurisdictio* -val rendelkező laikus magisztrátus és a neki jogi tanácsot (*consilium, responsum*) adó független, művelt, előkelő származású jogtudósok között szövődött. Szintén hiányzik a közvetlen folytonosság a késő római császárságban állami felügyelet alatt alapított és központilag meghatározott tanrenddel rendelkező jogi iskolák (Bejrút, Konstantinápoly) és a középkori kontinentális egyetemek között. Ezen túlmenően Európa egyes területein, elsősorban Angliában a jogoktatásnak a kontinentálistól is eltérő tradíciói alakultak ki, ami – máig és más földrészekre is hatóan – rányomta bélyegét nemcsak az angol jogászság belső struktúrájára, hanem magára az egész angol jogfejlődésre is.³

A KÖZÉPKORI EGYETEM • Ahhoz, hogy az európai jogoktatás kereteit megértsük, röviden foglalkoznunk kell a középkori egyetemek jelenségével.⁴ Ugyanis az, amit ma egyetemenként ismerünk, és ami a XII. században alakult ki, a lényegét tekintve mind a mai napig megőrizte eredeti jellegzetességeit. A kialakulás századát – amelyet gyakran jellemeznek „XII. századi reneszánszként” – Európa nyugvópontonra jutása határozza meg. A nagy népvándorlások, népességmozgások lezárultak, a csúcára ért népességnövekedés lelassult, kialakult a monarchiakon alapuló európai politikai szerkezet, kikristályosodott az V. század óta formálódó középkori társadalmi struktúra, a városok visszaszerezték a civilizációs központok funkcióját – Európa az érett középkor szakaszába lépett, s nekiláthatott a tartós berendezkedésnek. E berendezkedés szervezője és meghatározó ereje kétségkívül az egyház és a klérus volt.

Ez egyszerre jelentette azt, hogy az „értelmiségivé” válás csak klerikusként volt elképzelhető, és azt, hogy az egyháznak biztosítania kellett a „laikus” ismeretek továbbadását is, ami az egyház laicizálódásának veszélyét is magával hoz-

² Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a jogászai gondolkodási technika néhány ma is alkalmazott eleme, egyes jogászai munkaterületek alapvető formái tradicionálisan a Tiberis-parti város illetve a Birodalom jogéletéből eredeztethetők.

³ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, 1972.

⁴ E cím szerzője Szabó Miklós, amelyhez lásd még Szabó Miklós: *Trivium. Grammatika, logika, retorika joghallgatók számára* (Miskolc: Bíbor, 2001) előszavát.

ta. Az ismeretek őrzésének és átadásának jellegzetes szervezeti formáit ekkor a helyi jelentőségű káptalani és kolostori iskolák jelentették. Ezek feladata a latinul történő írás és olvasás képességének elsajátíttatása volt, ami nyilvánvalóan feltételezte a latin grammatika ismeretét és a gondolatok megfogalmazásának képességét – azaz a nyelv ismeretén túl a nyelv funkcióinak birtoklását is. Ez az oka, hogy ezen – de elsősorban káptalani – iskolák lettek a jegyzők és oklevélírók képzésének bázisai is. A városok szerepének felértékelődésével a nagyobb városokban székelő püspökök által felügyelt iskolák emelkedtek ki, hogy a magasabb szintű képzésnek helyet adjanak.

Amint a lokális jelentőségű iskolák már nem voltak képesek kielégíteni sem az egyház, sem a világi közösség igényeit, elérkezett az idő az egyetemek kialakulására. E folyamat részletei és konkrét lépései nem ismeretesek előttünk. A megmaradt feljegyzések már a kialakulás folyamatának végét: a statútumok kiadását és az azokban biztosított kiváltságokat rögzítik. Az európai egyetemek („a XII. századi európai kultúra legidőtállóbb alkotásai”⁵) szervesen illeszkednek a középkori társadalomszerveződési mintákhoz: „Az egyetem mindenekelőtt egyházi céh”.⁶ Ennek az alaptételnek két vonatkozása van: a céh-szerűség és az egyházi jelleg hangsúlyozása.

„A XIII. század azért az egyetemek évszázada, mert egyben a céheké is.”⁷ Közös jegyeik tehát közös gyökereikből fakadnak, s ezek a városok voltak, amelyek egyszerre váltak az áruk és az eszmék cseréjének központjaivá. A feudális struktúrán belül és azzal szemben létrejött, nem a föld birtoklása mentén szerveződő kommunális társulások szabadságjogokkal és kiváltságokkal – azaz a feudális környezettől való elszigetelődéssel és autonómiával – tarthatták csak fenn magukat. A céhek a városok gazdálkodásának korporációs szerveződési formái. Az azonos mesterséget űzők az érdekeik és kiváltságaik védelmére tömörülnek céhekbe, s szigorú szabályokkal határozzák meg a mesterség űzésének feltételeit és módjait – meg is merevítve azt, amit megvédenek. Ugyanez igaz az egyetemekre is. Az egyetemek is egy mesterség – a tudás és tanítás – művelőit: tanárokat és diákokat tömörítettek, hogy sikeresen monopolizáljanak egy „terméket”, védjenek meg egy kiváltságot, vagyis a keresztény világ egészére érvényes oktatási jogosítvány, a *licentia ubique docendi* kiadását. Ennek megvédelme érdekében igyekeztek egymás ellen kijátszani a városi, az egyházi és a világi hatalmakat, igyekeztek minél távolabbi hatalmasság – végső soron a pápa – fennhatósága és védelme alá helyezni magukat, újra és újra megerősíttetni privilégiumaikat, megvédeni az egyetemet és önmagukat az ingyen oktató szerzetesrendek betörési kísérleteitől, és tüzetesen szabályozni az egyetemen folyó tevékenység minden részletét.

⁵ Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest: Kriterion, 1979, 8. o.

⁶ Jacques Le Goff: 'A középkori értelmiség.' (Fordította: Ádám Péter) In: Huszár Tibor (szerk.): *Korunk értelmisége*. Budapest: Gondolat, 1975, 71. o.

⁷ Jacques Le Goff: *i.m.* 66. o.

Az egyetem klerikális jellege egy szervezeti és egy szellemi tényezővel magyarázható. A szervezeti meghatározottság abból fakad, hogy az egyetemek előzményét és bázisát a már említett káptalani és kolostori iskolák képezték (mint pl. a párizsi egyetemét a Notre-Dame iskolája); az egyetemek általában egyházi alapításúak; s az egyházi elismerésből következően felügyeletüket az egyház tartotta a kezében. Ez utóbbi a helyi püspök fennhatóságát jelentette, aki szokásosan egyik tisztségviselőjére: a *kancellárra* ruházta jogkörét. A közvetlen egyházi beavatkozástól való szabadulás útja egyrészt (a tanárok által történő választás elérése után) a kancellár „bekebelezése”, másrészt legalább a helyi hatalmasságoktól (a püspöktől) való szabadulás érdekében közvetlenül a pápa fennhatósága alá menekülés. „A nyugat-európai értelmiség bizonyos tekintetben a pápa hivatalnokává válik.”⁸ A szellemi meghatározottság a hit és az egyház összetartó szellemi és erkölcsi erejének elfogadásából és erősítésének szándékából fakadt – abból, hogy a klerikusok, a tanítók egész tudatos életük céljának Isten szolgálatát tekintették.

Az „egyetem” elnevezés több szempontból is az egyetemesség igényére utal. Mindenekelőtt az általa gondozott és oktatótt ismeretek egyetemességére: az emberi tudás minden területére és a tudás minden szintjére kiterjesztette a tevékenységét.⁹ A „tudás minden területe” csak megszorítással igaz: az antik hagyományokat követve csak a „szabad” – azaz a szabad ember számára is elfogadható, mert nem kétkezi munkára és pénzkeresetre felkészítő – művészetekre (*artes*) terjedt ki; kirekesztette viszont az ún. „mechanikus” művészeteket.¹⁰ A mainál teljesebb mértékben volt igaz viszont a „tudás minden szintje” kitétel: az írás-olvasás tanításától az általános ismereteken keresztül a magasabb szakstúdiumok doktorátusáig terjedt, azaz magában foglalta a mai fogalmaink szerinti általános és középiskolai ismeretek oktatását is. Másodszor az egyetem (az alább jelzett kivétellel) a tanárok (magiszterek) és diákok együttese, egyetemessége: *universitas magistrorum et scholarium*; ahol e két státusz sem különült el élesen, hiszen az egy szintet elvégzett diák taníthatott, sőt tanítani volt köteles az alsóbb szinten (bár ezáltal nyilvánvalóan nem vált a tanári kar tagjává). Harmadszor pedig az egyetem is a középkor univerzalisztikus igényű szerveződési formái közé tartozott. „Az egyházi és világi hatalmasságok szolgálatában, azok támogatásával, de bizonyos autonómiát megőrizve nőtt fel az egyetem, a *studium* a két középkori egyetemes hatalom, az *imperium* és a *sacerdotium* mellé.”¹¹ Nemzetközi kisugárzásuk volt az egyetemeknek, hiszen minden országból vonzották a hallgatókat, nemzetközileg egységes volt az oktatott tananyag,

⁸ Jacques Le Goff: *i.m.* 71. o.

⁹ Ez csak a XV. századtól kapcsolódik az *universitas* eszméjéhez; addig inkább a *studium generale* kifejezés utalt az ismeretek általánosságára.

¹⁰ Ez a különbségtéves szemléletesen érvényesült a medicinán belül, ahova a „kétkezi” sebészetet nem fogadták be, hanem a felcserekhez és borbélyokhoz utalták.

¹¹ Tonk Sándor: *i.m.* 10. o.

egységesen latin volt az oktatás nyelve, s általános érvényű volt a vizsgákkal megszerzett tanítási engedély is – az egyetemek hatóköre átfogta a keresztény világ egészét.¹²

Az egyetemek szerveződése a XII-XIII. században (Közép-Európában a XIV., utolsó hullámként pedig a XV. században) két – egymástól azonban gyökeresen nem különböző – mintát követett: a bolognai és a párizsi egyetem mintáját. Az előbbi I. Barbarossa Frigyes *Habita authentica* kezdetű kiváltságlevelével 1158-ban, az utóbbi III. Celesztin kiváltságlevelével 1194-ben jött létre (bár statútumaikat később adták ki és jogaikat időről időre meg kellett erősíteniük). A két egyetem különbsége három szempontból vonható meg. Egyrészt a párizsi egyetemre igaz az, hogy a tanárok és a diákok egyaránt tagjai a „céhnek” – *universitas magistrorum et scholarium* –, a bolognai egyetemen csak a diákok tagjai annak – *universitas scholarium* –, ezért itt a tanárok érdekeit a „doktorok kollégiuma” védi és képviseli. Másrészt a párizsi egyetemet jellemzi, hogy karokra tagolódik; Bolognában az egyes karok önálló egyetemet alkotnak, itt tehát helyesebb bolognai egyetemekről beszélni. Harmadrészt különbség mutatkozik a képzés tartalmában és hangsúlyában is: Párizsban a teológiai képzés a legerősebb, s kifejezettebb az egyházi jelleg; Bolognában a (római) jogi képzés az erős, és jóval világiasabb is a jellege.

Vannak, akik a párizsi egyetemet tekinti az egyetemek „alaptípusának”, s ezt – a fentiek alapján, valamint a képzés spektrumát és szerkezetét tekintve – el is fogadhatjuk. A párizsi egyetem mintaértékű szervezeti felépülése 1255-re alakult ki, s ettől kezdve az oktatás négy fakultáson folyt: a bölcsészkar (*artium facultas*) adott otthont az alapismeretek elsajátításának, a teológiai, az orvosi és a jogi kar oktatta a magasabb tudományokat. Ez a „teljes egyetem” szerkezete. A legnagyobb számú hallgatóságra, vagyonra és részben emiatt a legnagyobb tekintélyre hamar a bölcsészkar tett szert, amely pénzügyeinek kezelője, a *rektor* lett az egész egyetem vezetője. A kari tagolódást részben keresztbe metszette az, hogy a hallgatók származási helyük szerint „nemzetekbe” (*natio*-kba) tömörültek, a nagyobb *natio*-k pedig tovább tagolódtak provinciákra. Újabb tagolódást jelentett a diákoknak, de a foglalkozásoknak is helyt adó kollégiumok és tanulóházak (burszák) hálózata.

Az oktatás a karokon zajlott. A latin nyelv ismeretének birtokában (és a tandíj megfizetése vagy a mentesség megszerzése mellett) lehetett beiratkozni az alapképzést biztosító bölcsészkarra, amelynek elvégzése szokásosan feltétel volt a magasabb tudományokhoz. A bölcsészkaron a „hét szabad művészetet” (*septem artes liberales*) oktatták,¹³ abban a szerkezetben és nagyrészt azzal a tananyaggal, amelynek Platón által lefektetett zárt rendszere már az ókorban kiala-

¹² Ez a *peregrináció*: a külföldi egyetemjárás.

¹³ Az *ars* az emberi tevékenység tanítás és tanulás céljából összerendezett ismereteit és technikáit kezdte jelenteni, s a *septem artes liberales* körén kívül eső – pl. technikai, műszaki, gazdasági – ismereteket csak később fogadta be.

kult. A bölcsészeti tanulmányokra Párizsban 6 év volt előírva,¹⁴ és azt két szakaszban kellett elvégezni. Az első három művészet – a *trivium*: a grammatika, a retorika és a logika (dialektika) – mintegy 2 évi tanulmányozása után lehetett az első (durván a mai érettséginek megfelelő tethető) vizsgát letenni, s a „borostyánkoszorús” (*baccalaureus artium*) címet megszerezni. Ezt követte a *trivium* elmélyültebb tanulmányozása és a másik négy művészet – a *quadrivium*: az aritmetika, a geometria, az asztronómia és a (matematikailag értelmezett) zene – előírt anyagával történő megismerkedés mintegy 4 éven keresztül; ezután, legalább a 20. életévet betöltve, lehetett letenni a második vizsgát, kiérdemelve általa az *artium magister* címet. Ennek nyomán már megillette őket a *licentia ubique docendi*, ezért *licentiatus*nak is nevezik a cím birtokosait. A *magisteri* cím birtokában újabb vizsgával és *doktori* címmel lehetett lezárni a bölcsészeti tanulmányokat, vagy pedig be lehetett iratkozni egy magasabb tudományt – medicinát, jogot vagy teológiát – oktató karra. Párizsban a medicina és a jog tanulmányozására 6, a teológiáéra 8 év volt előírva. A jogot (már amikortól kezdve Párizsban is lehetett római jogot oktatni) két ágon lehetett tanulni: a kánonjog és a római jog elsajátítása irányában; aki – még néhány év tanulás árán – mindkettőből levizsgázott, a *iuris utriusque doctor* (mindkét jog doktora) címet szerezhette meg. Egyébként a szakstúdiumok során letett vizsgákkal is a *baccalaureus*, a *magister (licentiatus)* és a *doctor* címeket lehetett megszerezni.

Az oktatás módszere az ún. *skolasztikus* módszer volt. Ennek az alapját és középpontját a *szöveg*, méghozzá az írott szöveg¹⁵ képezte, amelyet – az oktatás alapjául szolgáló könyveket – éppen ezért szigorúan meghatározták a statútumok. Ezt a szöveget mindenekelőtt meg kellett tanulni: „egy-egy tudomány alapvető ismeretkincsének az azzal a tudománnyal foglalkozó embernek a fejében kellett lennie; nemcsak a tudományos elvek, tételek, törvények lényege, hanem annak megtanult szövege is, így tudta azt használni, alkalmazni minden helyzetben, mindenféle körülmények között. A körülményesen és aprólékosan megfogalmazott, de szövegszerű formájában meg nem változtatható, emellett pontosan megértett alapismeretek szilárd emlékezetbe vésése és tartós megőrzése mindenféle oktatás és tudományos foglalkozás alapvető feltétele volt ebben az időben.”¹⁶ A szöveg megtanulását az is indokolta, hogy ekkoriban a kézzel másolt könyvek rendkívül drágák voltak; a szövegek megtanulását az *exercitio*, az anyag közös, szóbeli ismétlése segítette.

¹⁴ A képzési idő az egyes egyetemeken eltérő volt, a statútumok rendelkezése szerint. Ehhez járullatott az egyes vizsgák letételéhez megkívánt életkor.

¹⁵ Az ismeretek kánonjaként kiválasztott szövegeknek nyilvánvalóan kiemelkedő tekintéllyel kellett rendelkezniük. Két vitathatatlan tekintély volt: a Szentírás és a klasszikus szerzők (első sorban Arisztotelész) szövegei. V.ö.: Jacques Le Goff: *l.m.* 99. skk. A jogászok számára egyértelműen a justinianusi kodifikáció művei, majd az ehhez fűzött jogtudósi magyarázatok testesítették meg a tekintélyt.

¹⁶ Mészáros István szavait idézi Tonk Sándor: *l.m.* 104. o.

A következő feladat a felolvasott szöveg megértése és magyarázata volt (*lectio*). Az értelmezés – *exegézis* – során fel kellett tárnai a szöveg nyelvtani jelenségét (*littera*), a logikai elemzés segítségével pedig annak értelmét (*sensus*), hogy ezek segítségével el lehessen jutni a szöveg gondolati tartalmához (*sententia*). A harmadik feladat pedig a szöveg önálló alkalmazására és használatára való felkészülés volt. Ezt szolgálta a *questio*: a szöveg kapcsán felvethető kérdések megfogalmazása és megválaszolása, amely – a *lector*-tól való leválása után – mint *disputatio*, vita önállósodott. A *magister* ezen a ponton vált passzív befogadóból, szómagyarázóból gondolkodóvá, aktív tudóssá.¹⁷ A skolasztika a merevségét és dogmatizmusát felhánytorgató vádak ellenére az oktatást jól szolgálta: a szövegek figyelmes megértésére, a kérdések szabatos megfogalmazására, a fogalmak pontos kimunkálására és elemzésére, gondos rendszerezésre és fegyelmezett érvelésre nevelt.

A kontinensen az egyház képzési monopóliuma miatt a középkor értelmiségének tehát sokáig az egyházi szolgálatban illetve a királyi udvarokban tevékenykedő *klerikusok* voltak tekinthetők.¹⁸ A XII. századig tevékenységük nem differenciálódott, egyszerre voltak írnokok, papok, jogászok és diplomaták. A világi pályán tevékenykedő klerikusok száma e kortól szaporodott meg, s már nem csak a királyi udvarokban láttak el különböző hivatalokat, hanem a kialakuló és megerősödő városokban is. A klerikusok egy része tehát, mivel ismereteire (írás-olvasás, latin nyelv, számolás) az élet egyre több területén jelentkezett szükséglet, elvilágiasodott. A világi jogi ismeretek jelentőségének megnövekedését, a jog tudományos művelésének önállósulását a középkorban az itáliai városok kereskedő polgárságának megjelenése, a forgalom szükségletei, a világi államnak – elsősorban a császári hatalomnak – az egyház hatalmától való elválassi törekvései támasztották alá. A XII. században újjáéledő jogtudomány és maguk a jogászok a politikai és társadalmi harcok eszközeivé és főszereplőivé váltak.

A JOGÁSZKÉPZÉS EURÓPÁBAN • A római joggal való foglalkozás újjászületését, a római jog tudományának (legisztika) kialakulását és jelentőségének hihetetlen megnövekedését – nem egyedül, de talán legfontosabb tényezőként – az a körülmény segítette elő, hogy a XII. századtól kezdve az egyeduralomra törő császári hatalom és a legisták, a római joggal foglalkozó és azt oktató tanárok között bizonyos érdekszövetség jött létre. Az érdekközösség a jogtudók és a politika között Barbarossa Frigyes (1152-1190) óta állt fenn. Ő az 1158-as

¹⁷ A *disputatio* legmagasabb szintje a *quodlibet* volt: az évente 1-2 alkalommal megtartott olyan vita, amikor a *magister*nek a tárgyval kapcsolatban bármilyen kérdést fel lehetett tenni, s neki ebben a szorongatott helyzetben kellett helyt állni.

¹⁸ A következőkben elmondottakra, amennyiben a forrás nincs külön megjelölve, lásd Franz Wieacker: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*, Göttingen, 1967; Gerhard Wesenberg – Gunter Wesener: *Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte im Rahmen der europäischen Rechtsentwicklung*. (4. kiadás) Wien – Köln – Graz, 1985.

roncagliai birodalmi gyűlésen saját – a pápa hatalmával szembenálló és azt megkérdőjelező – uralmi igényeit megalapozandó a justiniánusi kodifikációból kiolvasható római császári tradíciókra nyúlt vissza. A jogtudók politikai szolgálatait nemcsak az antik közjogi szabályok új jelentőséggel való felruházását jelentették, hanem a római magánjog tudományos művelése előtt is szélesre tarták a kapukat. Frigyes birodalmi törvényeit a négy bolognai doktorral (*quattro doctores*: Martinus, Jacobus, Bulgarus, Hugo) szövegeztette meg. Egyik leghíresebb rendeletében, a – fennebb említett – legrégebb egyetemi törvényben (*Authentica habita*: 1158) az egyetemi tanárokat és különösen a joghallgatókat saját különleges védelme alá vette. A bolognai egyetemet – az európai jogtudomány szülőhelyét – császári főiskolának nyilvánította. Ugyanerre a korra tehető, hogy az egyháziakat, a kánonjog ismerőit (kanonisták) eltöltötték a római jog tanulásától, és ezzel különválasztották a két jogterület ismerőit, mi után az eddigi a jogi állások betöltésében döntő részt kapott egyháziakat kiszorították a világi jogi pályákról. A két tudományág szembeállítása azonban nem volt hosszú távon sikeres.

Az európai jogtudomány fejlődésének kezdőpontja tehát a XII. századra, „a jogászok évszázadára” tehető. A fentebb említett társadalmi és politikai tényezők mellett a középkor sötét századaiban eltűnt *Digesta* „újrafelfedezése” tette lehetővé a jogi ismeretek reneszánszát. A *Digesta* VI. századból származó egyetlen hiteles kézírata 1050 körül Pisában került elő, s ennek egyik másolata 1070 táján jelent meg Bolognában. A *Digesta* napfényre kerülésével az érdeklődés megnőtt a római jog iránt, s az – 1583 óta *Corpus Iuris Civilisnek* nevezett – teljes justinianusi joganyag a jogi oktatás és a tudományos kutatás tárgya lett. A bolognai egyetem példáját követve – a megnövekedett érdeklődésnek megfelelően – egyre több jogi iskola (egyetem) kezdte el oktatni az új ismeretanyagot. A középkorban létrejött mintegy 60 európai egyetem jogi karainak alapításakor a bolognai egyetem tan- és vizsgarendje szolgált mintaként, és ez nagyban hozzájárult egy egységes európai jogásképzés létrejöttéhez.

A módszeres jogi oktatás kezdetben a *Corpus Iuris Civilis* szövegének folyta-
tólagos elemzéséből, magyarázó feldolgozásából, s értelmezést könnyítő jegyzetekkel való ellátásából (*glosszálás*) állt. A bolognai példát követő tanárok ezzel alkalmassá tették a kazuisztikus római jogot a tudományos és igazságszolgáltatásbeli használatra (*glosszátorok*: XII–XIII. század). A *glosszátorok* tudományos eredményeire alapoztak, de egy új jogászai gondolkodásmódot és munkastílust alakítottak ki utódaik, az úgynevezett *kommentátorok* (XIV–XV. század). Az új irány képviselői nem kizárólag a római jogi forrásokkal foglalkoztak, munkáikban az itáliai városok *statútumait* is feldolgozták. Mégis, érdeklődésük középpontjában továbbra is a római jog állt. A *glosszátorok* felfogásától eltérően a *kommentátorok* sokkal inkább figyelembe vették a joggyakorlat igényeit. A *kommentátorok*, illetve legjelentősebb képviselőik szakértői tevékenységet is végeztek, tehát nem pusztán egy katedra-tudomány művelői voltak.

Az itáliai egyetemek jogi karaira a későközépkor folyamán szinte megszakítás nélkül egész Európából tömegével özönlöttek a hallgatók. Elmondható, hogy a XII. századtól kezdve Nyugat- és Közép-Európa tanult jogászhai ugyanazokkal a jogi alapismeretekkel rendelkeztek. Ezeket az ismereteket – tulajdonképpen a kor skolasztikus tudományfelfogásával ellentétben, hisz a tanulás és a tudomány céljának ekkoriban az igazság keresését, a tudás örömét tekintették – a gyakorlatban is alkalmazni lehetett. Mégpedig azért, mert Anglia kivételével egyik korabeli európai állam sem rendelkezett valamennyire is teljes jogrendszerral. A római jogon és a kánonjogon alapuló *ius commune* előtt tehát szinte mindenütt széles alkalmazási lehetőségek nyíltak.

A jogi stúdiumok kezdetektől nyitva álltak a nem nemesi rétegek tagjai számára is, nem csak a polgári Bolognában, hanem a később létrejövő állami, egyházi illetve városi fennhatóság alatt álló egyetemeken is szerte Európában. Származásbeli akadályai tehát nem voltak annak, hogy valaki az ekkoriban 5-10 évet igénybe vevő jogi tanulmányoknak szentelje magát. Sokkal inkább gazdasági korlátai voltak annak, hogy valaki megengedhesse magának a jogtanulást. Csak a gazdag családok gyermekei voltak képesek a tanulmányokkal járó magas költségek megfizetésére: az előadási- és vizsgailletékek, a magas megélhetési költségek és a hihetetlenül magas könyvtárak képviselték az adott esetben hosszú utazás költségei mellett a legnagyobb tételeket. A XII. és XIII. században megfigyelhető volt, hogy az egyháziak alsóbb rétegeiből is egyre többen fordultak a jogi stúdiumok felé, bizonyos felemelkedési lehetőséget látva abban. Olyannyira így volt ez, hogy III. Honorius 1219-ben megtiltotta Párizsban a jogoktatást, hogy az egyháziak elvándorlását a jogászai pályák felé megakadályozza.

A JOGÁSZSÁG EURÓPÁBAN • A XII-XIV. században Európában kialakult egy „jogászrend”, amely a mai jogászság elődjének tekinthető, és amely a modern jogász hivatás legfontosabb jegyeit is magán hordozta már. Olyan személyek csoportjáról volt szó, akik — függetlenül származásuktól, társadalmi helyzetüktől és a jogszolgáltatáson belül betöltött tisztségüktől vagy feladatuktól – különleges képesítéssel rendelkeztek, amely lehetővé tette számukra, hogy – tágan érteve – jogi kérdések megoldásával foglalkozzanak, és társadalmi érvényesülésüket ezáltal vívhassák ki. Ezen képesítés és a hivatás megbecsültségének alapja nem volt más, mint a tudós jogok, a római és a kánonjog ismerete.

A jogászai képesítéssel rendelkezők Európa legtöbb országában zárt társadalmi csoportként, *hivatásrendként* jelentek meg a későközépkor folyamán. A középkor világképeinek megfelelően – mely szerint egy-egy társadalmi csoport egy közös védőszent választásával is kifejezte különállását a társadalom többi csoportjától – a jogászoknak (egész Európában egységesen) Szent Ivo¹⁹ szemé-

¹⁹ Ivo Helori (1253-1303) a jogászok védőszentje, aki egyházi bíróként legendás igazságosságával, ügyvédként a szegények önfeláldozó pártfogásával – maga fizette a szegények perköltségeit – már életében nagy tekintélyt szerzett magának. Nagy szegénységben halt meg, de rövid-

lyében védőszentjük is volt, akinek alakjában egyesültek mindazok az erkölcsi elvárások, melyeket a hivatásrend tagjainak magukévá kellett tenniük.

A jogászi tanulmányok, az elért tudományos fokozat: a doktori cím jelentős felemelkedési lehetőséget kínált a társadalmi ranglétrán mind a középkorban, mind az újkor jelentős részében. A jogtudók, jogvégzettek kezdetektől a nemességekkel egyenrangúaknak tekintették magukat. A jogászok az egyetemet végzettek rangsorában kezdetektől az első helyet vindikálták maguknak a teológusokkal, medicusokkal és artistákkal (a filozófiai fakultást elvégzettekkel) szemben. A jogvégzettek azon igényét, hogy tudásuk őket a nemességgel egy sorba emeli, több helyen is elismerték Európában, s a korban oly fontos ranglistákba közvetlenül a nemesek után, az alsóbb rendek élén vették fel őket. Ellentétben azonban a nemesi ranggal, a tudás által kivívott rendi állás csak az adott személyre, az általa betöltött hivatalra vonatkozott, nem volt átörökíthető.

A jogászok társadalmi tekintélyét elsősorban azonban tudásuk tekintélye alapozta meg. Olyan tudás volt ez, amely csak a szakember számára volt hozzáférhető. A római és a kánonjog tudása ebben a korban uralmi tényező volt, hatalmat biztosított birtokosának. Amennyiben tehát ezt a szaktudást a társadalom, az uralkodó osztályok tagjai igényelték – és ez egyre gyakrabban megtörtént –, ez növelte a jogászok társadalmi megbecsültségét és tekintélyét is.

Viszonylag korán, már a későközépkorban kialakult azon elvárások katalógusa, amely általában a jogászok képzettségével és a hivatás gyakorlásával kapcsolatos erkölcsi követelményeket vette sorra: személyes szabadság és függetlenség, érdemtelenség, szorgalom és hűség, megvesztegethetetlenség, jogászi képzettség, hivatali eskü, a törvények tisztelete és védelme, tárgyilagosság és összeszedettség, a jogi ügyek gyors elintézésére való törekvés és végül az általa megkárosítottakkal szembeni helytállási kötelezettség számított ilyennek.

A tudományos alapokra helyezett jogászképzés és a jogászi tevékenységek differenciálódása a későközépkorban két jelentős következménnyel járt. Először is a jogászok által ellátott tisztségek szakmává váltak, abban az értelemben, hogy az adott tisztséget a végzett tevékenység és nem a feudális hierarchiában betöltött helye jellemezte. A jogászi feladatkörök részben függetlenek lettek a rendi kötöttségektől: nem feltétlenül a jelölt rendi állásától függött, hogy megkapja-e az adott tisztséget vagy sem. Másodsorban az adott jogászi tisztségekre pályázóktól egyre inkább szakismereteket követeltek meg. Szerte Európában kialakult a gyakorlat, hogy egyes tisztségek betöltéséhez jogi végzettséget követeltek meg. Legkorábban az egyes városi tisztségeknél, majd az egyházi bíráskodás területén jelentkezett ez az igény. A XVI. századra a kontinens leg-

del halála után 1347-ben szentté avatták. A neki szentelt kápolnáknak több helyen periratokat lehetett látni tömegével a falakra akasztva, melyeket a hálás segítségkérők ajánlottak fel a szentnek. Több egyetem jogi karának védőszentje is volt, kultuszát a XVIII. század végéig ápolták. V.ö.: *Handwörterbuch der Deutschen Rechtsgeschichte*. Berlin, 1978. II. 511. h.

több államában végleg kialakult a feladatoknak, tisztségeknek, hivataloknak az a köre, amelyet csak egyetemi jogvégzettséggel rendelkezők tölthettek be.

A XVI. századra kikristályosodott a jogászai tevékenységi köröknek az a széles skálája, amely a modern jogászai hivatásképpel szoros párhuzamokat mutat. Az egyetemet végzett jogászok elfoglalták az egyházi és városi bírói állásokat, valamint a királyi udvari bíróságokat. Jogi ügyekben *advocatus*ként tanácsokat adtak az uralkodóknak, városoknak, ritkábban magánszemélyeknek. Jegyzőként (közjegyzőként) a kezükbe vették az oklevelezési gyakorlatot Európa-szerte. A világi és egyházi hatalmasságok és a városok mellett végzett tanácsadói tevékenységük tekinthető egyrészt a mai értelemben vett jogtanácsosi munkának, másrészt azonban közigazgatási feladatok ellátását is jelentette. Ehhez járulhatott még politikai tanácsadó szerepkörük is.²⁰

Amennyiben az egyes jogászai feladatkörök speciális funkcióitól eltekintünk, megállapítható, hogy – a XII. századtól mindig nagyobb jelentőséget nyerve – a hivatásos jogászok az újkor hajnalán, máig ható módon, három jelentős társadalmi funkciót tölthettek be:

(a) A jogászok a *politikai hatalom támaszaiként* léptek fel. A politikai viszonyok eljogiasításával, a politikai játékszabályok jogszabályokká alakításával hozzájárultak a politikai rendszerek stabilitásához is. A jogászok a római jog fogalomkészletére támaszkodva elméletileg igazolták bizonyos politikai rendszerek, uralmi formák létjogosultságát, ugyanakkor tényleges tevékenységükkel, tudásukkal szolgálták ezeket a rendszereket, s jogilag legitímáltak bizonyos politikai aktusokat.²¹

A többszáz évvel korábban keletkezett jogi szövegekkel foglalkozó, azokat elemző és elsajátító, s az élettől látszólag távol álló jogászok tehát döntő szerepet játszottak az állami és jogélet racionalizálásában a középkor végén. Ez a befolyás döntően az ekkorra megszilárdult és egész Európában elterjedt formális jogi technikának volt köszönhető. A tényállások logikai elemzése és az ettől elválaszthatatlan érvelési- és vitastílus szakszerűbbé tette a közügyek intézését, és visszaszorította az addig jellemző irracionális, indulati alapon történő politizálást.²²

(b) A tanult jogászok a római jog kifinomult rendszerének felhasználásával hozzájárultak a *társadalom életének megszervezéséhez*, magasabb szintre emeléséhez. A közösségi élet szervezethez (új közigazgatás, tisztségek), a jogszolgáltatásnak (eljárásjog), a vagyoni- és forgalmi viszonyoknak az átalakítása, magasabb szintre helyezése elképzelhetetlen lett volna a római jogban rejlő lehetőségeket ismerő és azt kibontani képes jogászok nélkül. A római jogból ismert

²⁰ Norbert Horn: 'Soziale Stellung und Funktion der Berufsjuristen in der Frühzeit der europäischen Rechtswissenschaft.' In G. Dilcher – N. Horn (Hrsg.): *Sozialwissenschaften im Studium des Rechts. IV. Rechtsgeschichte*. München, 1978, 136. o.

²¹ Uo. 141-142. o.

²² Franz Wieacker: *i.m.* 93-94., 131. o.

államszervezeti elvek jelentős szerepet játszottak több állam, illetve város-közösség alkotmányfejlődésében. A tudós jogokat ismerő jogászok még olyan jogterületek tudományosabbá tételében is részt vettek, melyeknek nem voltak római jogi alapjai. A kereskedelmi jog szokásjogi, a középkor folyamán kialakult szabályait pl. a tudós jogok elvein keresztül rendszerezték, értelmezték, tették egész Európában alkalmazhatóvá.

(c) A tudós jogok ismerete kiszélesítette az *emberi konfliktusok megoldásának* lehetőségeit. A társadalmi- és közélet mindinkább jogi jelleget öltött, jogszabályok által irányítottá vált, amit az írásban elérhető jogszabályok számának megnövekedése és az írásbeliség térnyerése a jogéletben is bizonyított. A római és kánonjog jogtechnikai fejlettsége és erkölcsi tekintélye, a tudós jogok európai közismertsége nagy tekintélyt biztosított a vitás ügyek eldöntésében a tanult jogászoknak, keletkeztek légyen ezen viták akár városok, feudális urak, akár uralkodók között. A legisztika legnagyobb teljesítményének – s egyúttal az európai jogászság szempontjából is a legfontosabb tényezőnek – azonban a nemzetközi árucseréjognak a kialakítása tekinthető: a római jog ebben a tekintetben másodlagosan (de a jogvitákkal foglalkozó jogászok ismereteit tekintve elsődlegesen) érvényesülő *európai közös jog (ius commune)* szerepét töltötte be. Ezen *ius commune* tekintélye, racionalitása biztos alapokon álló megbecsülést biztosított az ezt ismerő jogászoknak, a jogászok pedig társadalmi csoportként maguk is biztosítékát jelentették annak, hogy a *ius commune* tekintélye és racionalitása fennmaradt.²³

Az európai egyetemeken oktatott *ius commune* átvétele, recepciója az egyes európai államokban nem egyszerűen a római és kánoni jog anyagi szabályainak és jogintézményeinek átvételét jelentette. Ennek a területenként eltérő időpontokban lejátszódó, de összeurópainak tekintett folyamatnak a lényege a jogéletnek, a jog művelésének tudományossá válása, vagyis a jogi, politikai kérdéseknek a korabeli tudomány, elsősorban a skolasztikus jogtudomány segítségével való megoldása, a közélet racionalizálása. Ez azonban elképzelhetetlen a kor tudományos műhelyeiben, az egyetemeken kiképzett jogászok, a *tudós jogászok* nélkül. Leegyszerűsítve tehát azt mondhatjuk, hogy az Európa egyetemein – a tudós jogokban – ismereteket szerzett jogvégzettek előbb politikai, majd gyakorlati jogéletbeli alkalmaztatása és szerepvállalása előfeltétele, egyben bizonyítéka a *ius commune* beszivárgásának az egyes társadalmak jogéletébe.²⁴

A JOGÁSzsÁG AZ ÚJKORI EURÓPÁBAN • A képzett jogászok iránti igény az újkor első századaiban sem csökkent Európában. Az átalakuló, a korábbi hűbéri függőségre épülő uralmi rendszerek egyre inkább átalakultak, és képzett szakemberekre épülő közigazgatássá váltak a legfejlettebb országokban. A mo-

²³ Norbert Horn: *i.m.* 139. o.

²⁴ Helmut Coing: *Europäisches Privatrecht. I. Aelteres gemeines Recht (1500 bis 1800)* München, 1985, 12-13. o.

dernebbé, szakszerűbbé váló hivatali rendszer a XVI-XVII. században újabb feladatköröket is átvett (adóigazgatás, gazdaságpolitika), amely a képzett hivatalnokok iránti igényt tovább növelte. A hivatalnok-igény nagy részét továbbra is a tradicionális egyetemi jogi oktatásból kikerülő jogászokkal fedezték, hiszen a speciális és rendszeres hivatalnok-szakképzés csak a XVIII. században jelent meg néhány országban.

A tanult jogászokra természetesen az igazságszolgáltatásnak is szüksége volt. Ekkortól jellemző, hogy a felsőbbíróságokon egyre több helyen megkövetelték a tudományos fokozattal lezárt jogi stúdiumokat.²⁵ A tanult jogászok megjelenése a bíróságokon jelentős repedést idézett elő a rendi társadalom építményén. Mindaddig elvként uralkodott, hogy egy adott rend tagja felett csak rendtársai, vagy esetleg a felette állók ítéelkezhetnek. A XVI. századtól kezdve Nyugat-Európában megváltozott a helyzet: egy jogvégzett polgárfi tagja lehetett a nemesek felett ítéelkező bíróságnak is. Legkésőbb a francia forradalom után az európai államok közigazgatásából, igazságszolgáltatásából eltűntek a korábbi honorációr tisztségviselők. A jogászok monopolizálták az igazságszolgáltatást és részben a közigazgatást is.²⁶

Az újkor folyamán szigorú rendi szabályok kezdtek uralkodni a jogászok között is. Az uralkodóktól kapott privilégiumok, a jogi jellegű feladatkörökbe (lehettek azok államiak, vagy az ún. szabad jogászi hivatások is) és ezzel a rendbe kerülés feltételeinek állandó szigorodása egész Európában hozzájárult ahhoz, hogy egy jogi-hivatali arisztokrácia alakuljon ki, mely magának monopolizálta a bíróságokat, a jogi karokat, a tanácsosi kollégiumokat és a közigazgatást. A jogászok ily módon megszilárduló rendje jellemző módon az eredeti nemesség felé közeledett.²⁷

A XVIII. század közepétől azonban ez a rendileg értelmezett jogásztársadalom válságba került. Ekkortól a jogi stúdium és hivatal már nem volt rendi privilégiumnak tekinthető. Az eddig az igazságszolgáltatásban és közigazgatásban uralkodó rendi alapokon nyugvó patronázs-rendszert a felvilágosodó állam megszüntette. A hivatalnoki állások betöltésénél vizsgál-előírások jelentek meg, csaknem minden fejlett államban átalakult a hivatalnokképzés rendszere. A szabad jogászi pályáknál is a hivatásbeli szaktudás és rátermettség, a professzionális verseny vált jellemzővé ekkortól. Ezt igazolta az ügyvéd és megbízója helyzetének a megváltozása, a szigorú magatartási szabályok előírása. Az új szemléletű jogászság ezen önnevelő fejlődése a XIX. század elején zárult le, s

²⁵ Hans-Werner Prahl: *Sozialgeschichte des Hochschulwesens*. München, 1978, 136–137. o.

²⁶ Manfred Rehinder: *Einführung in die Rechtswissenschaft*. (7. kiadás) Berlin, 1991, 211. o.

²⁷ Jellemző, hogy a XIX. században az Egyesült Államokba látogató Alexis de Tocqueville a jogászokban látta a történeti okokból ott nyilvánvalóan hiányzó arisztokrácia kiegyenlítő és stabilizáló funkciójának betöltőit: *Az amerikai demokrácia*. Budapest: Európa, 1993, 376. skk.

ekkortól beszélhetünk a modern jogászi szakmák megjelenéséről is.²⁸ Érdekes módon ez a folyamat egybeesett a nagy magánjogi kodifikációk megjelenésével.

A jogoktatás korábbi európai egységessége az 1500 és 1700 közötti időszakban a múlté lett. Az új vallási, politikai és tudományos behatások terüle-tenként másként hatottak az oktatásra és azon belül a jogoktatásra. Új tudomá-nyos központok alakultak ki (Németalföld, majd Poroszország). A jogi oktatás képe változatosabbá vált, bár az oktatás közös alapját továbbra is a *ius commune* képezte. Az 1500 és 1750 közötti korszak általában is a tudományos gondolkodás átalakulását jelentette, s így volt ez a jogi oktatásban is. Új jogtudományi módszerek alakultak ki ezen időszak alatt: a skolasztikus jogtudományt a hu-manista, ez utóbbit a rendszertani felfogás váltotta fel. A jogi oktatás ezen tu-dományos változások miatt már nem volt olyan egységes, mint a középkorban. Nemcsak országonként, de egyetemről-egyetemre változott az oktatás felépíté-se, még ha a tárgyalandó anyag, a *ius commune* magánjoga nagyjában-egészében mindenütt ugyanaz is volt. Fennmaradt azonban a jogoktatásban egy általános tendencia, mely az egész kontinensen egységesnek volt tekinthető.²⁹

A jogi tanulmányok súlypontja Európa-szerte áthelyeződött a kánonjogról a civiljogra, a *ius commune* gyakorlati alkalmazására. A közös jog tudománya, kü-lönösen a XVII. század empirizmusának hatására kénytelen volt elvetni a ko-rábban uralkodó, a szent és sérthetetlen tekintélyű jogkönyveket interpretáló, azok tételeit örökérvényűnek tekintő és a jogi problémák megoldásánál abból kiinduló, kazuisztikus „bolognai jogtudományt” (*mos italicus*). A kialakuló új módszer a jogesetből indult ki. Az adott jogesetet jogilag értékelte és rendszer-tanilag elhelyezte, s az így megállapított alkalmazandó jogszabály alapján kísé-relte meg megoldani. A sokszintű joganyag rendszerbe foglalása, az alkalmazandó pozitív jog megállapítása és a gyakorlat számára való érthető közvetítése lett az új magánjogtudomány, az *usus modernus pandectarum* fő törekvése. Kiala-kult a *ius commune* pozitív dogmatikája, mely egész Európában a magánjogi joggyakorlatot tartotta szem előtt. A XVII-XVIII. század folyamán a magánjog mellé új tantárgyak sorakoztak fel: így elsősorban a közjog (*ius publicum*), a né-pek joga (*ius gentium*), az egyetem székhelye szerinti hazai magánjog (*ius patriae*), a természetjog (*ius naturale*), s a kameralisztikus közigazgatás-tudomány.

A jogoktatás – bár módszerében gyakran eltéréseket mutatott – a magánjog-tudomány európai egységességének megfelelően a XVIII. század végéig egész Európában konvertálható ismereteket adott a joghallgatóknak. A XVI-XVIII. században a kortársak szemében egyébként nem volt feltétlenül szükséges egy befejezett jogi stúdium ahhoz, hogy valaki egyes jogászi feladatokat elláthasson.

²⁸ Filippo Ranieri: 'Vom Stand zum Beruf. Die Professionalisierung des Juristenstandes als Forschungsaufgabe der europäischen Rechtsgeschichte der Neuzeit.' In: *Ius Commune* 13. (1985) 96-99. o.

²⁹ Helmut Coing: 'Die juristische Fakultät und ihr Lehrprogramm.' In: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte II*. München, 1977, 3., 29-30. o.

Az egyetemi tanulmány nem volt hátrány, de a szakmai tevékenységre való előkészítés sokkal inkább a bíróságokon és az ügyvédi irodákban folyt. Az európai jogászságnak csak töredéke szerzett ebben a korban tudományos fokozatot. A jogi stúdium, illetve a megszerzett fokozat sokkal inkább társadalmi igény volt bizonyos csoportok tagjai számára, s elsődlegesen „társadalmi beugrót” jelentett, a személy nobilitását jelezte.

Néhány európai államra megállapítható, hogy a későközépkor és a korai újkor jogi feladatainak ellátói főleg a polgári körökből származtak, akik számára a stúdium és a megszerzett tudás által elnyerhető hivatali pozíció a társadalmi felemelkedést jelentette. Ez összeurópai jelenség volt. Azonban a nemesség tagjai is – az állam irányításában betöltött privilegizált szerepüket megőrzendő – a jogtanulás felé fordultak. A XVII-XVIII. században a jogtanulás egyértelműen a legattraktívabb, legtöbb lehetőséget kínáló stúdiumnak volt tekinthető. A XVIII. század második felében a jogi stúdium elveszítette ezen „beugrót”, kezdeti előnyt adó jellegét. A jogi tanulmányok önértéke ekkor lényegében megváltozott, s aki ezután jogot tanult, az valóban valamely jogászi hivatás későbbi folytatását tervezve tette azt.³⁰ Összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy a középkori és koraiújkor egyetemi jogtudomány, a *ius commune* tudománya révén – Anglia kivételével – a nyugat- és közép-európai államokban egységes jogtudomány uralkodott, s egy csaknem egységesen képzett jogászrend létezett.

A XIX. századtól kezdve azonban a jog – és a korábbiaktól leginkább eltérően a magánjog – alakításában az állami törvényhozások léptek előtérbe. A felvilágosodás racionális társadalmi rendet követelő eszméinek megfelelően a törvényhozásnak kellett a jog alakításában a legfontosabb tényezővé válnia. A felvilágosodás törekvése továbbá az volt, hogy minden jogszabályt egy összefoglaló törvénytől ismerhessenek meg a polgárok. Ezzel a *kodifikáció* gondolata vált az egyes államok jogpolitikájának vezető eszméjévé. A felvilágosodás mellett a nemzeti jogrendszerek kialakulása felé hatott a nemzetállam és a nemzeti kultúra eszméjének XIX. századi uralomra jutása is. Ezzel a közös európai jog, elsősorban a magánjog egységessége megszűnt. A *ius commune* nemzetileg meghatározott különböző jogterületekre esett szét.

Ez a változás természetesen a jogtudomány fejlődésére is kihatott. A jogtudomány feladata ezentúl a hatályos jog kifejtése – s csak szűk körben a fejlesztése –, valamint az új jogásznemzedékek kinevelése lett. A jog tudományos művelése és a jogászképzés a jogterületekre specializálódó nemzeti hatályos jog uralma alá került. Hasonló fejlődésre – nacionalizálódásra – kényszerült a jogtudomány és a jogoktatás is. A XIX. század folyamán a német pandektisztika utóvédharcai ellenére – annak ellenére, hogy európai (olasz, magyar) hatása tagadhatatlan – a *ius commune* kihalt. Ezek után már csak az egyes államok nemzeti jogrendszerei léteztek.

³⁰ Filippo Ranieri: *i.m.* 92-93. o.

A jogoktatás szervezeti keretei is országonként különbözőek lettek. Eltérő előfeltételek, tanrendek, tanulmányi idő, nem konvertálható diplomák jellemezték és jellemzik még ma is az európai államok jogoktatását.

Természetesen a közös tradíció nem ment feledésbe, nem tűnt el nyomtalanul. A XIX. század folyamán az egyes európai nemzetállamok ugyanazon jogpolitikai feladatok, ugyanazon társadalmi és gazdasági problémák előtt álltak. A problémákat nemzeti keretek között, kodifikációkkal vagy egyedi törvényekkel, néhol bírói jogfejlesztéssel oldották meg, figyelemmel kísérve azonban a környező államok hasonló irányban szerzett tapasztalatait. Az új társadalmi problémák megoldása érdekében (kereskedelmi-, társasági-, szerzői jog, nemzetközi magánjog stb. terén) egy nemzetek feletti tudományos eszmecsere jött létre, míg a hagyományos magánjogi jogterületek a mindenkori nemzeti törvényhozás keretei között maradtak.³¹

A MAGYAR JOGÁSZSÁG ÉS JOGÁSZKÉPZÉS FEJLŐDÉSE

A MAGYAR JOGÁSZSÁG FORMÁLÓDÁSA • A magyar jogélet és „jogászság” fejlődése már röviddel az államalapítás után ugyanazokat a jellemzőket mutatta, mint amelyeket az európai fejlődés vázlatánál megismertünk.³² Az államszervezetnek az első Árpádok alatti központosítása magával hozta a speciális ismeretekkel rendelkező szakemberek megjelenését. A XII. század elejétől az országos főméltóságok és hiteles helyek irodáiban korszerűen művelt klerikus diákság látta el az írásbeliséggel kapcsolatos feladatokat. Ezt az tette lehetővé, hogy a hazai *magisterek* iskoláiból, elsősorban a káptalani iskolákból egyre több *artes* műveltségű klerikus került ki. A káptalani iskolákban a retorika keretében elemi jogi ismereteket is kaptak az írástudók. A hazai fejlődés a XIII. századra teremtette ki azt a képzett *klerikus réteget*, amelyből a jogtudó értelmiség kiszakadhatott. A hazai írás- és jogtudó réteg már ekkor szétvált egy tudósabb, egyetem végzett doktori rétegre és a kancelláriákban, kolostori iskolákban, bíróságok mellett a gyakorlatban kiképzett hazai deákrétegre. Ez a szétválási tendencia a XIV-XV. században is erősödött, a három magyarországi egyetemalapítási kísérlet ellenére.

A jogászképzésben tehát már Árpád- illetve a korai vegyes-házi királyok alatt kialakult egy kettős tradíció. A szerencsésebbek (gazdagabbak) külföldi egyetemeken tanulhattak, a glosszátorok és kommentátorok tanaival ismerked-

³¹ A közös jog elvesztésének hatására kezdett kialakulni a XIX. században a *jogösszehasonlítás*. Lásd ehhez az alábbi 6. fejezetet.

³² A következőkhöz lásd Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971; uő.: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*. Budapest, 1972; uő.: 'Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526.' In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* (1963) 49.

hettek meg. A túlnyomó többség viszont a hazai szokásjogban nyert kiképzést a honi, elsősorban egyházi iskolákban. A hazai képzés azonban nem maradt meg ezen keretek között. Az állam és az egyház sok kérdésben ellentétes érdekei a jogilag képzett személyek iránti igény tekintetében megegyeztek. Ez a közös érdek egy saját, magyar egyetem alapítását tette szükségessé, amelyre a középkor folyamán három kísérlet is történt (Pécs 1367, Óbuda 1389-90, Pozsony 1467).

Ha a központi szervek hivatásszerűen joggal foglalkozó tagjai tevékenységét vizsgáljuk, a Mohács előtti jogászságunkról összefoglalóan azt mondhatjuk el, hogy a központi szervek szervezeti kettősségével (*kancellária*: „közigazgatás” és diplomácia; *kúria*: igazságszolgáltatás) szinte teljesen egybeesett a „doktorok” és „praktikusok” jogászi rétegének európai távlatú megkülönböztetése. A kancellária a politikus, diplomata egyházi tudósok, a „*doktorok*” kezében volt, míg a bírák és bíróságok inkább a gyakorlati jogászok, a világi „*praktikusok*” közül kerültek ki. Ezen két réteg nemcsak tevékenységi és hatókörében, hanem képzettségében, javadalmazásában, karrierjében is eltért egymástól. Ugyanakkor a legfontosabb eltérés a szokásjog alakításában játszott szerepükben volt. A kúria nem egyetemes jogrendszereken nevelődött „praktikusainak” lehet tulajdonítani a középkori magyar szokásjog ismeretét, alkalmazását és alakítását. Ez a magyarázata annak is, hogy nálunk nem került sor a római jog teljes befogadására, „a kánonjog pedig csak az egyházi bíróságok gyakorlatában, a XIV. század végétől szűkülő körben érvényesült.”³³ Tehát elmondható, hogy akik a középkorban a döntő jelentőségű szokásjogot formálták, nem ismerték az egyetemes jogrendszereket, akik pedig ismerték ezeket – mert az egyetemeken tanulták –, nem kaptak szerepet a „*consuetudo iudicaria*” kialakításában. Még ha a kép nem is ennyire egyértelmű, nagy vonalakban mindenképpen helytálló.

A MAGYAR JOGÁSZSÁG AZ ÚJKORBAN • A jogászok között a tanultságnak valószínűleg nagyobb a szerepe Mohács után is, mint pl. az orvosoknál, de éppen az országos méltóságot viselőknél maradt általános a jogi képzetlenség: a nádor, a horvát bán, a tárnokmester és az országbíró (a négy bírói joghatóság) a XVIII. századig általában nem rendelkezett jogászi képesítéssel. A XVII. századtól azt mondhatjuk, hogy a magyar tanulási lehetőségek között gyakorlatilag jogásznak kell tekintenünk minden nemest, aki iskolázott és a birtokigazgatásban, a törvényszékek előtt, a kancelláriákban, vagy a politikában használható volt. Erre a korszakra alkalmazhatjuk tehát először azt a történelmünk során többször felbukkanó tételt, mely szerint a magyar „*jogász nemzet*”.

A kora újkor magyar „hivatalnokai” elsősorban a tekintély vagy a patrónusuk kedvéért, és nem a javadalmazásért dolgoztak. A társadalmi előrejutást tekintve mindenképpen előnyös lehetett a hivatalnokoskodás. Hivatali elfoglaltságuk rendkívül rendszertelen volt. A hivatallal vagy méltósággal rendelkező

³³ Bónis György: *A jogtudó értelmiség Magyarországon*, 13. o.

„jogászok” mellett a XVII. században már népes volt az önálló ügyvédek, valamint az ismeretlen végzettségű, de a törvényben jártas személyek csoportja. Azonban a jogi szakképzettségűek aránya a tényleges szükséglethez képest, csakúgy mint korábban, ekkor sem volt kielégítő. A török kiűzése utáni gazdasági tevékenység bővülése és differenciálódása, az államapparátus megnövekvő központi feladatainak ellátása, a polgárok személyes ügyeinek intézése ugyanakkor a jogi képzettség iránt fokozottabb igényt támasztottak. Az elméletileg képzett és a gyakorlati munkára alkalmas hivatalnoki kar, a bírák, az ügyvédek képzését új alapokra kellett helyezni.

A vármegyei *tisztikar* az ingyen, a megbecsülésért dolgozó birtokos nemességből került ki, az országos hivatalokban viszont, melyek a XVIII. században szintén a nemesség számára voltak fenntartva, már más szellem uralkodott. Ezen hivatalok teljes odaadást, magasabb műveltséget igényeltek, ugyanakkor birtoktalan nemesek is vállalhatták, mert jól javadalmazottak voltak, nyugdíjjal jártak. Ezen országos hivatalokból nőtt ki a későbbi hivatalnoki réteg.³⁴

A magyar jogtudó értelmiség egyik legjelentősebb rétegét az országos hivatalokban és a vármegyei szolgálatban tevékenykedő birtokos nemesek mellett a XVIII. században is a szabadfoglalkozású *ügyvédek* képezték. A jogász szakmák ellátását lehetővé tevő képesítési szabályok is először az ügyvédekkel kapcsolatban jelentek meg. 1769-ben, majd 1804-ben jogszabályok írták elő, hogy milyen tanulmányi- és vizsgakövetelmények teljesítésével válhat valaki ügyvédé. (A hivatalnokokra vonatkozó képesítési szabályok II. József uralkodása alatt öltöttek formát.)

A XVII. és XVIII. század fordulóján, a XVIII. század közepéig a hazai jogi képzés intézményeinek szervezeti felépítése kezdetleges volt, kontúrjai gyakran változtak. A *jogászképzéssel* foglalkozó intézetek anyagi eszközei elenyészőek voltak, mind oktatói, mind hallgatói létszámuk alacsony volt. Az ismeretek elterjesztésének, elsajátításának fő forrása a gyakorlati tevékenység: a jogalkalmazásban való közreműködés, nem pedig az iskolaszerű oktatás volt. A különféle tanintézetekben (kollégiumokban) létrehozott *juris catedrák* (jogi tanszékek) sem az átfogó, sem az alapos jogi műveltséget nem biztosíthatták. Az önálló, kizárólag jogi oktatás céljára alapított *liceumokat* csak a XVIII. század második harmadától kezdték megszervezni.³⁵

A tudományos képzés európai mércékhez leginkább hasonló hazai lehetősége az *egyetemi jogoktatás* volt. A *nagyszombati egyetem* jogi kara 1667. január 2-án nyílt meg.³⁶ Már az egyetem alapításánál nyilvánvaló volt a tanterv gyakorlati

³⁴ V.ö. Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Budapest, 1976, 67-75. o.

³⁵ Pecze Ferenc: 'Az első magyarországi jogakadémiák alapítása és a tananyag-korszerűsítés a XVIII-XIX. századfordulóiig.' In *Jogtudományi Közöny* (1968/3), 143-151. o.

³⁶ A kar történetére lásd Eckhart Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667-1935*. Budapest, 1936; Hamza Gábor: 'A hazai jogászképzés történetéhez.' In *Magyar Jog* (1986) 21-26. o.

irányultsága. Az alapítók nem utánozták teljesen a külföldi, főleg bécsi mintát, hanem a hazai jogélet szükségleteit vették figyelembe. A kar négy tanára közül kettő a hazai jogot ismertette, sőt az egyik tanszék feladata a gyakorlat ismertetése volt. Egy-egy tanszéke volt még a római és a kánonjognak. A magyar jogi karon tehát a felvilágosult abszolutista reformokig ötvöződött a jogoktatás kettős tradíciója, a tudós jogokon alapuló elméleti–tudományos képzés és a gyakorlat-központúság. Ebben a tekintetben a magyar egyetem megelőzte csaknem valamennyi európai intézménytársát. Bár az egyetemen tanult jogászok továbbra is a joggal foglalatkosodók kisebb részét tették ki, ez nem csökkenti a kar jelentőségét. A jogi karon a hallgatók rendszeres ismereteket kaptak, s az egyetem jelentősen járult hozzá a magyar jogtudomány fejlődéséhez.

Az egyetem a felvilágosult abszolutizmus eszméinek megfelelően *állami intézménnyé* vált. A Habsburg dinasztia érdekében állt, hogy a magyar jogi kart is politikai céljainak segítőjévé tegye. A kar kifejezetten a központi hatalom eszközévé kezdett válni a magyar rendekkel vívott politikai harcban. Egy 1760. november 3-án kiadott rendelet (a bécsi jogi kar megreformálása után) a nagyszombati karnak is kötelezettségévé tette, hogy olyan tárgyakat oktasson, melyek az állam igazgatását, az államot szolgáló hivatalnokok képzését célozzák. A felvilágosult reformokat az 1775-ben kiadott „*Planum iuridicae facultatis*” fejezete be új szervezeti, tanulmányi és vizsga szabályzatot adva a karnak. Szinte egybeesett ezzel az egész egyetemnek Budára való áthelyezése.

A *Ratio Educationis* (1777) a gyakorlati szakemberek, köztük a jogtudással rendelkező hivatalnokok képzése érdekében az egyetem mellé felállított *királyi akadémiákon* (Nagyszombat, Győr, Nagyvárad, Kassa, Zágráb) szervezte meg a felsőfokú jogi oktatást. A királyi jogakadémiák mellé a XVIII. század második felétől felsorakoztak az *egyházi jogakadémiák* is. A kezdetben a protestáns főiskolákon a bölcsészeti kurzusok mellett szervezett jogi tanszékek Eperjesen, Sárospatakon, Debrecenben jogakadémiákká épültek ki. Jogakadémiává lett a XVIII. század közepén Egerben alakult *Foglareanum*, és a XIX. század elején létrejött pécsi akadémia is. Az egyetem és az akadémiai jogi oktatás közti különbséget a *Ratio Educationis* pusztán abban látta, hogy míg az egyetem feladata a tudomány ápolása (amellett, hogy csak itt lehetett jogi doktori címet szerezni), addig az akadémia a gyakorlati (igazgatási és igazságszolgáltatási) pályára készítene fel.³⁷

A jogi tudást az akadémiai vagy egyetemi iskolázás mellett az ún. *patvária* tette teljessé. Itt – ideális esetben – az egyetemi vagy akadémiai tanulmányok lezárása után az ügyiratok másolása során szerezték meg a fiatalok a gyakorlati jogi ismereteket. Az általában kétesztendő patvaristáskodás után a királyi táblához kerültek, s *jurátusnak* neveztettek. Itt a tulajdonképpeni igazságszolgálat-

³⁷ Csizmadia Andor: 'A magyar jogi felsőoktatás fejlődése.' In: *Felsőoktatási Szemle* (1969/10) 578. o.

tást ismerhették meg. Csak ezután kezdhetett a fiatal jogász ügyvédi gyakorlatot, vagy léphetett vármegyei szolgálatba. Ez volt a korabeli nemesi ifjúság iskolai pályafutása azok esetében is, akik nem készültek jogi pályára. A vallási megkülönböztetés hosszantartó hatását mutatja, hogy 1782-ig a királyi táblán protestáns vallású nem lehetett jurátus.³⁸

A nyugati kultúrához való felzárkózás és az azzal való lépéstartás felmérhetetlenül jelentős eszköze a kora újkor folyamán is a külföldi egyetemjárás volt. A XVI-XVIII. század folyamán külföldi egyetemen megfordult magyarországi hallgatók ezrei között szép számmal voltak joghallgatók is, bár vitathatatlan, hogy a *peregrinusok* túlnyomó többségét a hazai egyetemmel nem rendelkező protestáns teológusok és bölcsesek (tanárok) tették ki. A XVI-XVII. században a joghallgatók a külföldön jártak két-két és fél, a XVIII. században azonban már tíz százalékát tették ki. A közel ezer kora újkorban külföldön tanult joghallgató sorában találhatunk későbbi főméltóságot, ügyvédet, vármegyei tisztviselőt, de városi hivatalnokot is. Az, hogy csak mintegy tizedük fejezte be tanulmányait doktori címmel, mutatja, hogy a Werbőczyn alapuló magyarországi joggyakorlat, bár alkalmazhatónak ismerte el a *ius commune* egyetemeken elsajátítható tanait, mégsem részesítette különösebb előjogokban a külföldi doktori címmel hazatérőket. Egyes városainkban (Sopron, Pozsony, erdélyi szász városok) azonban igenis előnyt jelentett egy lezárt jogi stúdium.³⁹

A XVIII. század végétől a két *Ratio Educationis* (1777 és 1806) által rendelt keretek között egyre nőtt a jogi képzést szerzetek száma.⁴⁰ Igaz, jogi doktorátust még az 1830-as években is csak évente 3-4-en szereztek. De míg a XVIII. század utolsó évtizedében mintegy 90 ügyvédi oklevelet adtak ki, addig a reformkor előtt ez a szám 200, a '40-es években viszont már 500 fölé nőtt. A múlt század közepén a szabadfoglalkozású ügyvédek száma a királyi Magyarországon meghaladta a négyezret, míg Erdélyben 6-700 körül mozgott. A királyi közigazgatás személyzetének száma bár nem nőtt jelentősen a XIX. század első felében, a képzettségében jelentős volt az előrelépés. Ugyanakkor nem vitatható, hogy a legmagasabb pozíciókban, a kormányzésekénél és a felsőbbíróságoknál a kormány még mindig politikai érdekem jutalmául osztogatta a hivatalokat. A megyei tisztviselők száma sem nőtt ebben az időszakban, bár jelentős változás, hogy az itt tevékenykedők is állami fizetést kaptak a XIX. század kezdetétől. A képzettségi szint érthetően a vármegyékben volt a legalacsonyabb.

³⁸ Kazinczy Ferenc és öccse voltak az első protestáns jurátusok a királyi táblán.

³⁹ Részletesen erről Szabó Béla: *Magyarországiak jogi stúdiumai külföldi egyetemeken 1520-1800*. Diss. Miskolc, 1993. (Kézirat)

⁴⁰ Példának okáért az 1848-1849. évi első népképviselői országgyűlés 450 tagjának 75 százaléka volt jogi képzettségűnek tekinthető. P. Szabó Béla: 'A magyarországi jogoktatás Kossuth Lajos korában.' In: Balogh Judit (szerk.): *Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója*. Debrecen, 2004, 16. o.

Az ország polgári átalakításában a birtokos nemesség képviselői mellett éppen ennek a több-kevesebb jogász ismerettel rendelkező, vegyesen nemesi és polgári rétegnek volt a legnagyobb szerepe. A szabadságharc bukása után, a neoabszolútizmus során a magyar szokásjog felváltása az osztrák magánjoggal sem tudta megállítani a jogászság számarányának és társadalmi jelentőségének növekedését. A szabadságharcral együttérző ügyvédek eltiltották foglalkozásuktól, az ügyvédi hivatás gyakorlását kinevezéshez kötötték. A bírói rendszer is megváltozott. A kiegyezés után a jogász képzés kérdésének részleges rendezése tovább növelte a jogász pályák iránti érdeklődést: a jogász hivatást választók számaránya a második világháború végéig fokozatosan nőtt.

A két világháború közötti viszonyok érzékeltetésére megint csak a „*jogászok országa*” jelző kerülhet alkalmazásra. Ezen (nem minden esetben pozitív kicsengetésű) megállapítás mögött az a jogszabályi követelmény állt, amely az államigazgatás érdemi ügyintézői szakán általában az államtudományi vagy jogtudományi doktorátust írta elő a hivatalnokok számára. Ugyanakkor Trianon után sok jogász is áttelepült az anyaországba, ami szintén jelentősen növelte a jogászkínálatot.

A két világháború közötti jogásztársadalom ugyanakkor a politikai hatalomhoz való viszonyát tekintve korántsem volt egységes. Míg a bírói kart a liberális konzervativizmus, a klasszikus polgári jogelvek, az ügyvédséget a polgári radikalizmus letéteményesének tekintették, addig a pénzügyi jogászok a pénzügyi tisztviselők, a közigazgatásban dolgozók az állami bürokrácia, az ügyészek pedig a mindenkori kormányzati politika elkötelezettjeinek bélyegét viselték magukon a társadalom szemében. Egységesnek volt tekinthető azonban a jogászság a jogfelfogásában a függetlenség, a legalitás, a jogállamiság primátusának hirdetésében.⁴¹

A MODERN JOGÁSZKÉPZÉS MAGYARORSZÁGON • A jogi oktatás állami kontrollja a XIX. század első felében tovább erősödött. Az 1848:XIX. tc. által kimondott tanszabadságot (szabad oktatóválasztás, a tanulmányok nem csak meghatározott tankönyvekhez kötése, kívülálló szakemberek meghívása) a szabadságharc bukása maga alá temette. Az osztrák abszolútizmus a korábban háromévesre változtatott jogi tanfolyamot ismét négyévesre tette, és 1850-től az olyan állami szolgálatba lépőktől, melynek előfeltétele az állam- és jogtudományi tanulmányok elvégzése volt, megkövetelte az elméleti államvizsgák letételét. 1852-ben egy pátens előírta, hogy csak az bocsátható ügyvédi vizsgára, aki az egyetemen a jogi doktorátust megszerezte. Az ún. Thun-féle oktatási reform (1855) magyarországi bevezetése az egyetemi jogi oktatás fölényét biztosította – az oktatott tárgyak számának emelésével – a jogakadémiákkal szemben, s ez jelentősen hozzájárult a jogi műveltség színvonalának emelkedéséhez. A reform bevezette az egységes állam- és jogtudományi doktorátust, és annak elnyerésé-

⁴¹ V.ö. Szabó András: 'A jogászság megváltozott társadalmi szerepe.' In: *Szociológia* (1975/4)

hez három szigorlat letételét írta elő. A magyar jogi tárgyak 1861-ben kerültek vissza a tanrendbe.

A kiegyezés utáni legfontosabb változás a jog- és államtudományi vizsgák és doktorátus szétválasztása volt. A doktori címben részesítés továbbra is az egyetemek kiváltsága maradt. A jogakadémiákon végeztek azonban minden további tanulás nélkül szigorlatokat tehetek az egyetemen vagy államvizsgázhattak a jogakadémiai államvizsga-bizottságok előtt. A szigorlatok akkoriban a doktori cím elnyeréséhez szükséges vizsgákat jelentették, míg az államvizsgák az alaptanulmányok befejezését jelezték és képesítettek az állami hivatalok betöltésére. Az 1874:XXXIV. tc. az ügyvédi vizsgára bocsátás és a XXXV. tc. a közjegyzőség előfeltételül a jogtudományi doktorátust írta elő. 1883-ban újabb jogi oktatási- és tanulmányi rendet bocsátott ki az uralkodó, amely 1945-ig érvényben volt. Ezek után az államvizsgák letétele kötelező volt a doktori szigorlatok előtt. Az államvizsgák mint záróvizsgák jelentősége azáltal is csökkent, hogy az 1929:XXX. tc. a magasabb közigazgatási állásokra pályázóktól is a jogi- vagy államtudományi doktorátus letételét kívánta meg.

A XIX. század utolsó harmadában a hazai jogászképzés hihetetlen méreteket öltött. Az összes egyetemi és főiskolai hallgatók 48 %-a volt jogász (ezek kétharmada a jogakadémiákon tanult), de az első világháború előtt is még 37 %-os volt a joghallgatók aránya. Ekkor az 1912-ben alapított pozsonyi és debreceni egyetemek karaival együtt 15 intézetben folyt jogászképzés Magyarországon. Az első háború után a korábbi tíz jogakadémiából összesen három maradt meg (Eperjes, Eger, Kecskemét), míg az előbb Budapestre, majd Pécsre letelepült pozsonyi egyetemmel, illetve az 1921-ben Szegedre átkerült kolozsvári egyetemmel 1949-ig (a debreceni kar tevékenységének felfüggesztéséig és a jogakadémiák megszüntetéséig) négy jogi kar működött hazánkban.⁴² A joghallgatók aránya azonban még ekkor is egészen magas volt, hiszen 1932/33-ban az egyetemekre és főiskolákra beiratkozottak 34,7 %-át tették ki (összesen 5437 hallgató). Ez a szám csak 4 %-kal volt kevesebb, mint az 1913/4-ben, tehát a régi Magyarországra felvett joghallgatói összlétszám.⁴³

A II. világháború után a jogászság társadalmi szerepe és megbecsültsége jelentős változáson ment át. Nem mintha az új berendezkedésű társadalomnak nem lett volna szüksége a jogban jártas, speciális szakismerettel rendelkező személyekre. Mégis az 1945 és 1948 közötti disszidálások, tisztogatások, átszervezések és a teljesen új alapokon felépülő joganyag teljesen „átmosták” a

⁴² Eckhardt Ferenc: 'A jogi oktatás reformjának múltja.' In: *Magyar felsőoktatás*. Kiadta Hóman Bálint. Budapest, 1937, 11-20. o.; Csizmadia Andor: *Jogi felsőoktatás*, 578-579. o.

⁴³ Ugyanakkor az orvostanhallgatók száma 40, a műszakiaké 60 %-kal csökkent. Az adatokat idézi Szabó Miklós: 'A jogászképzés társadalmi funkciójáról.' In: *Borsodi Szemle* (1985/2) 40. o. Lásd még uő: 'A jogászképzés társadalmi funkciójáról – húsz év múlva.' In: Szabadfalvi József (szerk.): *Amobilissimus. A legszeretreméltóbbak egyike. Loss Sándor emlékkönyv*. Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2005, 307-327. o.

háború előtt oly jelentős szerepet játszó jogásztársadalmat. A politika mindenkifeletti primátusa, a jogszabályok új tartalommal megtöltése és mobilitása, mindmind a korábbi jogászság túlélését nehezítette. A jogászság *társadalmi presztízse* is a mélypontjára süllyedt a háborút követő évtizedben. Az 1956 utáni konszolidáció, az ún. szocialista törvényesség elvének uralomra jutása – bár még mindig a politika primátusa alatt – valamennyire függetlenebbé tette a jogászi szakmák gyakorlását. Az ügyészség és a bíróságok átszervezése bár látszólag a politikától való függetlenséget volt hivatva szolgálni, a hatalomtól való függés a „jogon keresztül” a 80-as évek végéig fennmaradt.

A háború után a jogászképzés felsőoktatáson belüli aránya igen nagy visszaesést mutatott a háború előtti viszonyokhoz képest: míg a joghallgatók száma csekély mértékben ugyan, de visszaesett, addig az egyetemi és főiskolai hallgatók száma hatszorosára növekedett. Ennek természetesen nem csak a jogászi hivatás presztízsvesztése, hanem a hallgatók számának állami korlátozása (*numerus clausus*) is oka volt. Ugyanakkor míg a háború előtt az értelmiségi szakmák közül egyértelműen a jogászok voltak anyagilag a legjobban megbecsülve, addig ez a háború után hamarosan nivellálódott, és ez a helyzet – az ügyvédek talán a hetvenes évektől kezdődő elszakadásától eltekintve – csaknem minden értelmiségi szakmát tekintve az 1989-es rendszerváltásig meg is maradt. Az utóbbi évek legjellegzetesebb tendenciájának talán a jogászi „szabad verseny” megjelenését, a klasszikus igazságszolgáltatási hivatások telítődését és egyúttal a jogászok magánpraxis, gazdasági szféra, illetve a pénzügyintézetek felé fordulását lehet tekinteni.

A jogászi pályák ma újabb, ki tudja, hányadik reneszánszukat élik Magyarországon. A biztos megélhetés vágya mellett azonban nem szabad megfeledkezünk arról sem, hogy jogásznak lenni ma Magyarországon, a mai Európában, a mindennapi jogászi feladatok ellátása mellett nem jelent kevesebbet, mint egy több mint 2000 éves tradíció folytatójának és – a közös Európa lassan megvalósuló álmát tekintve – ezen megújuló tradíció részesének lenni.

JOGÁszI SZAKMÁK A MODERN JOGRENDszEREKbEN

A jogászi szakmák – annak ellenére, hogy az egyes országokban eltérőek az egyetemi jogoktatás feltételei, a nemzeti tradíciók, a politikai élet és a társadalmi igények – a mai nyugati országokban nagy vonalakban azonos rétegzettséget mutatnak. Ebben az alfejezetben a mai magyar jogászi szakmákat igyekszünk bemutatni némi külföldi kitekintéssel.

(1) A *bírói kar* minden jogállamban a mindenkor érvényes jog letéteményesének tekinthető, és központi szerepet játszik. A bírói kar tevékenysége dönti el, hogy a mindenkori jogszabályok hogyan érvényesülnek és manifesztálódnak az eseti döntésekben, azaz a bíróságok döntenek el végül is, hogy mi a jog, hiszen

bármit is ír a jogszabály, a jogomat csak akkor tudom érvényesíteni, ha a jogszabályt a bíró is ugyanúgy értelmezi, mint én. Ezen „átkonvertálási” feladatot, annak eredményét bizonyos körülmények nagyban befolyásolhatják: nem mind egy, hogy az egyes országok bírói kara mennyire kötődik az ügyvédi praxishoz, a politikai élet résztvevőihöz, milyen kapcsolatot tart az egyetemi jogászsággal. Befolyásoló tényező lehet az egyes bírák politikai testületektől, igazságügyi igazgatástól és a bírói öniszervező testületektől való függősége is. A két nagy jogcsalád, a *common law* és a kontinentális jogok országában eltérő a bírák rekrutációs rendszere. Angliában és Amerikában általában az ügyvédi rétegből (illetve Amerikában gyakran a jogászprofesszorok közül) kerülnek ki a későbbi bírák, s az államtól való függésük is jóval kisebb, mint a kontinentális jogrendszerekben. A kontinentális bírák szinte teljesen elválnak az ügyvédségtől, s inkább az egyetemi jogászsággal mutatnak szorosabb kötődést, itt nagy szerepe van az igazságügyi igazgatásnak is.

A magyar bírói kar a német modellhez közelít, és ún. hivatalnokbírákból áll, akik a közigazgatási karriert befutó társaikhoz hasonlóan végzés után általában rögvést a bíróságokra kerülnek, s néhány évnyi fogalmazói gyakorlat és a szakvizsga letétele után bírói kinevezést kapnak. A bíróságok Magyarországon jelenleg egységes rendszert alkotnak, tehát nincsenek ún. különbíróóságok (hacsak a nemperes, regisztrációs tevékenységet folytató cégbíróságot nem soroljuk ide). A belső munkamegosztás ügyszakok formájában valósul meg. Létezik büntető, polgári, katonai, gazdasági, munkaügyi, és közigazgatási ügyszak. A bírákat ügyszakokba nevezik ki, és tipikusan ebben az ügyszakban maradnak bírói pályájuk során, noha jelenleg a jogász szakvizsga egységes, így a különböző ügyszakok, és jogász szakmák elvileg teljesen átjárhatóak.

(2) Az *ügyészség* a francia forradalom találmánya volt, bár az állami vádhatóság képviselőjére és a bűncselekmények üldözésének felügyelőjére már a XVI. századi Németalföldön elkülönült szervezet jött létre. Tradicionálisan a francia jogfejlődésben játszott és játszik ma is igen fontos szerepet az ügyészség. Az ügyész amellest, hogy alapvető funkcióját a bűnüldözésben teljesíti ki, törvényességi felügyeletet gyakorol meghatározott szervezetek fölött, s betölt bizonyos szerepet a polgári eljárásokban is. Németországban és Olaszországban ennél szűkebb az ügyészek tevékenységi köre, de a politikai hatalomhoz kötöttségük itt is fennáll, s a jogfejlődésben is fontos szerepet játszanak. Anglia az ügyészség nélküli jogrendszert példázza. Itt az ügyvédek látják el, a Korona eseti megbízása alapján a vád képviselőt is.

A magyar modell előzményeiben benne voltak bizonyos szovjet-orosz elemek is. A cári Oroszországban az ügyészség a „cár szemeként” működött, azaz állami kontrollt gyakorolt bizonyos szervezetek felett, amely a sztálinizmus éveitől során átalakult politikai kontrollá. A rendszerváltás után az ügyészség profilja letisztult Magyarországon is, hogy ellássa három alapvető feladatát: (a) az ügyészség képviseli a közvádat büntetőügyekben, (b) a nyomozó szervek (tipi-

kusan a rendőrség) felett nyomozás-felügyeletet gyakorol, illetve maga is nyomoz és (c) általános törvényességi felügyeletet gyakorol bizonyos szervezetek működése fölött. Az ügyészség fő funkciója és munkájának legnagyobb része a *vádhatósági* feladat ellátása. Az ügyészség a mai Magyarországon sajátos módon voltaképpen önálló szervezet, amelynek vezetőjét (a legfőbb ügyészt) a parlament választja, és egyedül a parlamentnek felelős. Ugyanakkor az ügyészség – ellentétben a bírósággal – hierarchikus szervezet, ahol alá-fölérendeltségi, utasítási viszonyok vannak, noha az ügyészek elvileg ugyanúgy csak a törvényeknek vannak alárendelve, mint a bírák.

(3) Nyugat-Európában az *ügyvédi réteg* számszerűségében a jogászok döntő többségét teszi ki. A *common law* országaiban az ügyvédkedést minden jogász munkájának alapjának lehet tekinteni. Itt az ügyvédek közül emelkednek ki (hosszabb-rövidebb időre vagy véglegesen) a bírák, az ügyészek, a közigazgatási jogászok. A háború utáni kontinentális jogrendszerekben is megfigyelhető azonban az ügyvédség arányának robbanásszerű megnövekedése, szemben az állam által jobban felügyelt és a dolog természetéből adódóan számszerűleg is limitált bírói és ügyészi rétegekkel. Az utóbbi évtizedek fontos fejlődési tendenciájaként figyelhető meg, hogy a kontinensen is felgyorsult az amerikai mintájú nagy ügyvédi irodák kialakulása, melyek lassan uralkodni kezdenek az „ügyvédi piac” felett. A kontinensen egyébiránt – ellentétben az amerikai és angol helyzettel – az ügyvédség nem tekinthető az összes jogász foglalkozások bázisrétegének. A jogász foglalkozások közötti átjárás jóval kisebb mértékben lehetséges, s általában már a jogász karrier kezdetén eldőlt, hogy ki mivel foglalkozik majd.

Magyarországon az ügyvédi pálya mindig is a legnépszerűbb jogász szakmák közé tartozott. Az ügyvéd a jogrendszer mindenese. Alapvetően kétféle típusú jogi munkát végez: a perbeli képviseletet és a nemperes jogi ügyek intézését, ide értve az okiratok szerkesztését. A perbeli képviselet jellege ügýtípusonként változik.

Büntető ügyben az ügyvédet védőnek hívjuk, és feladata a terhelt mellett szóló enyhítő és mentő körülmények felkutatása és bíróság elé tárása. A védő lehet kirendelt (ha a védelem kötelező, de a terhelt nem képes védőt fizetni), vagy meghatalmazott. A védő a laikusok számára olykor mint a „bűnözők barátja” tűnik fel, azonban mégis óriási szerepe a büntető eljárásban, hiszen senkiről sem lehet teljes egyértelműséggel tudni, hogy *tényleg* bűnös-e, illetve miben és mennyiben bűnös stb. A történelem bizonyítja, hogy igen sok ártatlan embert ítéltek el, és ez valószínűleg manapság sincsen másképp. A védők talán csökkentik a tévedés lehetőségét.

A perbeli képviselet másik alaptípusa a *polgári* peres, ahol a védő alperesi vagy felperesi képviselő. A nemperes jogi eljárások igen változatosak lehetnek, s ezek közül csak a leggyakoribbakat emeljük ki. Az ügyvéd részt vehet szerződés készítésénél. (Néhány szerződéstípusnál a szakértelem biztosítása végett

egyenesen kötelező, hogy ügyvéd készítse vagy ellenjegyezze, pl. a társasági szerződéseknél, az ingatlan adásvételi szerződéseknél stb.). *Quasi*-jogtanácsosként képviselhet gazdasági vállalkozásokat a gazdasági életben, részt vesz ugyanezen gazdasági vállalkozások felszámolásában, képviselhet magán-személyeket vagy jogi személyeket hatóságok, közigazgatási szervek előtt stb. Az ügyvédek kamarába tömörülnek, amely szakmai-etikai felügyeletet gyakorol felettük, és képviseli az érdekeiket. Az ügyvédek szervezetileg lehetnek magán-ügyvédek, vagy tömörülhetnek irodákba. Feladataik és funkciójuk szempontjából a kettő között nincsen különbség.

(4) Az ügyvédekhez hasonló feladatot látnak el a *jogtanácsosok*, akik azonban nem „függetlenek” hanem egy meghatározott szervezet, intézmény, cég alkalmazottai. Következésképpen kizárólag ennek a szervezetnek dolgoznak, s nem megbízási, hanem munkaszerződés alapján végzik munkájukat. Tevékenységük tartalma azonban az ügyvédekéhez hasonló: perbeli képviselet és nemperes ügyek vitele, okiratok szerkesztése.

(5) A *közjegyző* „pártatlan jogi szolgáltatást nyújtó” jogász, aki „jogügyletekről és jogi jelentőségű tényekről közokiratot állít ki”.⁴⁴ A közjegyző tehát egyrészt maga is készít pl. szerződést, másrészt más okiratok és tények hitelességét, megtörténtét bizonyítja. Bizonyítani akárki tud tényeket, azonban a közjegyző „közhitelesen” bizonyít, vagyis okiratait külön bizonyítás nélkül valóként kell elfogadni.

(6) Meglehetősen sok jogász lát el fontos feladatokat a *közigazgatás területén*. A közigazgatáson belül is természetesen elsősorban az önkormányzatok igénylik a legtöbb jogászt, de a központi közigazgatási szervek (pl. minisztériumok) is jelentős számban foglalkoztatnak jogászokat. A közigazgatásban tevékenykedő jogászok a lehető legváltozatosabb szakterületekkel foglalkoznak: mindazon területekkel, amelyekkel maga a közigazgatás is találkozik. (Különbéle hatósági, engedélyezési ügyek, kommunális szféra, közoktatás stb.)

(7) Röviden meg kell emlékeznünk az *egyetemi jogászságról* is, amelynek természetesen fő szerepe a jog oktatásában és kutatásában áll. A jogi oktatók a mi kultúrkörünkben elsősorban „professzorok”, és csak másodsorban jogászok. (Ez persze nem minden országban van így. Németországban egy professzor akár bíróként is tevékenykedhet csökkentett munkaidőben.) Jelentős számban oktatnak azonban gyakorló jogászok is egyetemünkön, illetve folytatnak praxist az oktatók, ennek ellenére a tudomány és a joggyakorlat közötti interakció hagy némi kívánnivalót maga után hazánkban.

Az egyetemi jogászságnak, a jogoktatóknak a jogfejlődésre gyakorolt szerepében és az egyéb jogászai tevékenységekbe való közreműködésében is jelentős eltérések figyelhetők meg a legfontosabb országokban. A német jog szabályanyaga és a német bírói döntések stílusa továbbra is őrzi a *ius commune* és

⁴⁴ A közjegyzőkről szóló 1991 évi XLI. tv. 1. §.

pandektista tradíciókra épülő „professzori jog” lenyomatát. Viszonylag szoros kapcsolat van a gyakorlati jogélet és a jogászok egyetemi tevékenysége között. Hasonló a helyzet Itáliában is. Franciaországban az egyetemi jogtudományak a bírói kar szűrőjén át lehet hatása a joggyakorlatra. A *common law* országok közül Angliában korábban szinte semmilyen kapcsolat sem volt a jogtanítás és a joggyakorlat között. Amerikában pedig a jogtanárok nagy része maga is gyakorló jogász, tehát inkább a másik oldalról való befolyásolásról beszélhetünk.⁴⁵

Végezetül megemlékezünk arról, hogy a jogi szakma ma is „beugró” jelent egy sor más szakmához. Vezető gazdasági és pénzügyi pozíciókat betöltők, politikusok, újságírók és számos más foglalkozás képviselője is gyakran kerül ki a jogászok soraiból, hiszen a jogi ismeret elég könnyen konvertálható, az élet szinte bármilyen területén jól hasznosítható. A kilencvenes években úgy tűnt, mintha az a trend, hogy a jogi végzettség általános humán képzési funkciót tölt be, kissé visszaszorulóban lenne. Az utóbbi évtizedben tapasztalt nagy érdeklődés a jogi képzés iránt azonban ismét felerősíteni látszik ezt a tendenciát, amire a kormányzat – tulajdonképpen érthetetlenül – az államilag támogatott képzési helyek fokozatos csökkentésével reagált.

Végül essék néhány szó az egységes európai jogászság eszméjéről! Fejtegetésünkéből megállapítható, hogy a középkorhoz képest mára nemcsak egy országon belül az egyes jogász szakmák között, hanem országoként változóan az egyes hasonló feladatokat ellátó jogász rétegek között is viszonylag nagy eltérések jöttek létre, s az utóbbi évszázadokban ez egyre erősödő tendencia volt. Egy német és francia bíró, egy német vagy olasz ügyvéd – hogy csak kontinentális példákat vegyünk – más társadalmi szerepet lát el, más társadalmi megbecsülésnek örvend, nem is beszélve arról, hogy más – tartalmában és módszerében eltérő – képzésen esik át manapság. Ugyanakkor az Európai Unió eszméjével együtt jár, s az Európai Bíróság már a kilencvenes évek elején több ítéletével lehetővé tette, hogy pl. különböző nemzetiségű és végzettségű ügyvédek irodát nyithassanak és tevékenykedhessenek a közösség országaiban. 1998-ban megszületett az ügyvédek letelepedési szabadságáról szóló irányelv is, amely lehetővé teszi, hogy egy ügyvéd szakmáját önállóan vagy alkalmazottként ne csak abban az európai tagállamban gyakorolhassa folyamatosan, ahol szakmai képesítését szerezte, hanem egy másik tagállamban is.⁴⁶

Kérdéses persze, hogy elegendő-e ez ahhoz, hogy az egyes jogász szakmák különböző nemzeti tradíciókkal rendelkező képviselőiből egy integrált, egységes európai ügyvédség, ügyészi, bírói réteg jöhessen létre. Vajon az eddig fenn-

⁴⁵ Az ezen alponthban eddig kifejtettre lásd pl. Pokol Béla: 'Jogászság és jogrendszer.' In uő: *A jog szerkezete*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1991.

⁴⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 98/5/EK irányelve (1998. február 16.) az ügyvédi hivatásnak a képesítés megszerzése országától eltérő tagállamokban történő folyamatos gyakorlásának elősegítéséről.

álló szervezeti korlátok lebontása elegendő-e az „európai jogász” megszületéséhez?⁴⁷

Talán egy olyan típusú „európai jogász újjászületésének” a vágya foglalkoztatja most a közös Európa jogpolitikáit, amilyen a *ius commune* időszakának egységes képzettségben részesülő, egységes módszerekkel dolgozó jogásza volt. A *ius commune* időszakában sem létezett uniformizált joggyakorlat és nem léteztek egész Európára minden részletükben azonos szakmai elvárások, de az egyetemi jogászképzés egységes tradíciója mégis lehetővé tette, hogy a jogászok az egész kontinensen a Kárpátoktól Gibraltárig alkalmazni tudják ismereteiket.

Korunk jogpolitikái első lépésként nem kifejezetten az utóbbi kétszáz év alatt jelentőssé vált képzési- és munkastílusbeli eltérések, a professzionális „habitusban” megmutatkozó különbségek leépítésében gondolkodnak, hanem a közös tudományos tradíciók visszaállításában, egy lassan felépítendő egységes képzési modell kidolgozásában látják a jövő „európai jogászának” világra segítését. S ebben a képzési modellben természetesen nem az egyes nemzeti tételes jogoknak, hanem az elméleti- és történeti tradícióknak és tudományágaknak (jogfilozófia, jogdogmatika, összehasonlító jogtudomány, római jog, jogtörténet) kell az alapozó szerepet játszaniuk. Ugyanúgy változatlanok és közösek maradnak a jogász hivatással szembeni azon elvárások – tisztesség, megbízhatóság, felkészültség, elkötelezettség –, amelyek a közösség szolgálatának velejárói.

• • • • • ajánlott irodalom • • • • •

BALDUS, Christian – FINKENAUER, Thomas – RÜFNER, Thomas (szerk.): *Juristenusbildung in Europa zwischen Tradition und Reform*. Tübingen, 2008.

BERNEKER, Erich (Hrsg.): *Die juristischen Berufe in Vergangenheit und Gegenwart*. Mainz, 1948.

BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971.

NAGY Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései*. Szeged, 2007.

STEIN, Peter: *A római jog Európa történetében*, Budapest, 2005.

WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/2. A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái. (Jogszociológia)* Budapest, 1995.

⁴⁷ Filippo Ranieri: 'Der europäische Jurist. Rechtshistorisches Forschungsthema und rechtspolitische Aufgabe.' In: *Ius Commune*. XVII. (1990) 9-25. o.